

Nagy Bettina

Kovács András: Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében.
L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 196 pp.

Napjaikban is feltétel nélkül megbízunk orvosainkban. Egészségünk megőrzése miatt igyekszünk megfogadni tanácsaikat. Azt azonban gyakran láthatjuk, hogy a nagyobb és komolyabb betegségek terén az orvostudomány olykor még ma is a megfelelő gyógymódok után kutat. A huszonegyedik század fejlett tudománya és technikája mellett fennállhat, s évszázadokkal ezelőtt, a fejedelemség korában sem volt egyszerű dolga a gyógyítóknak. Az orvosok azonban mindig segíteni, gyógyítani igyekeztek, s felhasználták ehhez az adott korszak kínálta lehető legjobb módszereket, orvosságokat és eszközöket.

Kovács András művészettörténész munkája a *Fejedelmek gyógyítói, Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében* című munkája 2018-ban látott napvilágot a L'Harmattan Kiadó gondozásában. Az 1603 és 1658 között keletkezett számadáskönyvek jó alapot biztosítottak ahhoz, hogy a korszak gyógyítóit megismertesse a szerző. A mű 9 részre osztható.

A kötet első részében az orvosok bemutatására helyeződik a hangsúly. Amit tudni lehet a korszak orvosi képzéseit illetően, az nem más, minthogy hároméves bölcsészeti kurzus elvégzését követően majd öt évig tartó orvosi felkészülés következett az orvosi pályát választók körében. A nyolc évig tartó képzés után egy év gyakorlatot teljesítve szerzhették meg a „*medicinae doctor*” címet. Az igencsak befolyásos értelmiségieknek lehetőségük adódott arra, hogy a korszak legnívósabb egyetemein tanulják ki az orvosi hivatást. A fejedelem orvosait a szerző időrendi sorrendben reprezentálja az olvasó elé, összegyűjtve minden lehetséges információt, amelyet a számadáskönyvek nyújtanak. Elsőként egy német származású orvos, Andreas Marci (Marczi András) érkezett a fejedelmi udvarba, hogy a fejedelemasszonyt gyógyítsa. 1615 és 1616 között egy Törökországból érkezett zsidó orvost említettek a fejedelem környezetében. Spillenberger Sámuel Thurzó György orvosaként kezdte pályafutását, majd később kerülhetett Bethlen Gábor szolgálatába. Gyakorta előfordult, hogy az Erdélyen kívül praktizáló orvosokat is felkérték a fejedelem és a fejedelemasszony gyógyítása miatt. Így lehetett lehetősége Gatti Miklósnak is, hogy a fejedelem szolgálatában gyógyítson. A fejezet további részében 1653-ig kapunk egy részletes bemutatást a fejedelem szolgálatában gyógyító orvosokról.

Az orvosok mellett népi gyógymódokat is alkalmazó orvos-emberek és orvos-asszonyok is gyakran megfordultak a fejedelmek környezetében. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első feleségét, Károlyi Zsuzsannát 1615-ben egy Szásznyíresről származó orvos asszony, négy évvel később, 1619-ben pedig Kövesdről származó orvos asszony gyógyította. A fejedelemasszony betegségét Báthory Anna és „boszorkánytársai” bűvölésének tulajdonították, s kérték őket, hogy segítsék Károlyi Zsuzsanna gyógyulását. Bethlen István szemfájását egy kenő asszony próbálta gyógyítani, s felesége betegségeit is egy orvos asszony kezelte. Bethlen Gábor szolgálatában is voltak orvos emberek, a szerző a források közül két személyt említ; elsőként egy Imre nevű orvost, majd később egy Hídalmásról származó paraszt doktort. Utolsóként pedig egy orvos asszonyról olvashatunk, aki I. Rákóczi György gyermekeit gyógyította.

A harmadik fejezetben a kora újkori sebészek, 17. századi nevükön szólítva a feredősök munkájába nyerhetünk betekintést. A feredős mesterségből váltak ki a későbbiek folyamán a borbélyok és a seborvosok is. A fürdősök és a borbélyok közötti differenciálódás hamar megtörtént, a borbélyok és a seborvosok munkája későbbre tehető. A gyulafehérvári palotához tartozott egy fürdőház is, amelyből az következik, hogy fürdősök is tartoztak a fejedelmi udvartartáshoz. 1623-ban egy névtelen feredős tűnt fel a fejedelem szolgálatában, akit az 1629-ben keletkezett források Feredős Mihály néven tartottak számon. Kolozsváron egy Melchior nevű, segesvári feredőst említettek a fejedelem kíséretében.

A borbélyokat a társadalom alacsonyabb megbecsültségű tagjai közé sorolták a 17. század folyamán. Tevékenységeik körébe főként a sebek, kelések kezelése és gyógyítása, a törések és egyéb külső sérülések kezelése tartozott. Az orvosok által előre meghatározott kezelések kiegészítéseként láthatták el a feladataikat. Gyakorta előfordult, hogy az egészséges emberek is igénybe vették ezeket az ún. megelőző kezeléseket. Fő tevékenységi körükbe a csonttörések, a köpölyözés, foghúzások, érvágás és a harcok során keletkezett kisebb sérülések gyógyítása tartozott. Kovács András a gyulafehérvári városi jegyzőkönyvek segítségével borbélymesterséget végző személyekről is részletes leírásokkal szolgál a *Borbélyok* című fejezetben. A Báthory Gábor által elfoglalt Szeben városában 1613 és 1614 között felszámolt borbélycéh kiváltságlevelei számos értékes információt rejtenek. Mindemellett 1562-ből maradt fent az a céhlevél, amely a sebészek és a borbélyok közös céhlevelét tartalmazta. 1568-ban megújították a céhlevelüket, majd véglegesen 1628-ban fogalmazták meg a marosvásárhelyiek a jóváhagyott céhszabályzatukat. A borbélyinasok három tanulóév után válhattak legénnyé. A céhbe iratkozó legényektől alapkövetelményként várták el a szederjes, az érlelő és a mályvakenőcs elkészítését. A legénynyé váláshoz a céhlevél értelmében fogat kellett húzni, s amennyiben a legény ezt nem tudta megtenni, úgy csak fele annyi bért kaphatott. A borbélyvá válás során mesterremeket kellett bemutatni. Ennek értelmében a leendő borbélyoknak ki kellett köszörülni egy új hajvágó ollót és egy új borotvát. Sebőzetet és egy új tapaszt is be kellett mutatni. Az új tapaszt mellett szükség volt egy egyszerű száraz tapaszt és egy barna tapaszt elkészítésére, s ezek mellé egy kenőcsöt is ki kellett keverniük. Égés és égési sérülés miatt tudniuk kellett kötözni a sebeket, s hozzá poroldatot és vérzéscsillapítót készíteni. Lábtörés esetén pedig ismerniük kellett a megfelelő kötés elkészítését. A borbélyvá válást követően a borbélyok – amennyiben az adott városban orvos is dolgozott – az orvos akarata és tudta nélkül nem adhattak ki semmilyen sebőzetet a betegek részére.

Kolozsvár egyik legtekintélyesebb borbélyaként tartották számon Borbély Egyedet, akinek a hagyatékában igen részletes és gazdag leírás volt megtalálható receptekről és orvosi könyvekről, emellett pedig műhelyének felszereléseiről is. Műhelyében különböző orvosi és sebészi eszközök is helyet kaptak, mint például egy láncos, ún. „vállvető gép”, amelyet a ficamok kezelésére használhatott. Fogászati beavatkozásokhoz kis és nagyobb vasfogókat és fogtaszítót használt. Műhelyében ezen kívül fecskendő, üveg köpölyök, érvágó kések és beöntéshez használatos kristálycsövek is megtalálhatók voltak. 1615-ben a fejedelemasszonyt is gyógyította egy borbély, s 1626-ban már Bethlen Gábor fejedelem udvarában két seborvost is említettek a források.

A fejedelmi udvarban a borbélyokon és a fürdősökön kívül a patikusoknak is fontos szerep jutott. 1617-ben Bethlen Gábor udvartartásában már találkozhatunk egy patikus-sal, aki első feleségét, Károlyi Zsuzsannát is ellátta különböző gyógyszerekkel. 1625-ben

egy bizonyos Cornelius Gatti nevű patikus érkezett a fejedelem szolgálatába, aki egy évvel később már Brandenburgi Katalin kíséretében is jelen volt. 1631-ben I. Rákóczi György kíséretében tűnt fel Patikárius Ceasar, aki korábban a fejedelemasszony patikáriusa volt. Mindezek mellett tudjuk, hogy a fejedelmek mellett rendszerint több gyógyszerész is dolgozott. Gyulafehérvárott a patikáriusoknak szabott helyük volt. A palota közelében orvosi és patikáriusi ház állott, hogy a fejedelem és a hozzátartozói részére azonnali segítséget tudjanak nyújtani. A társadalmi hierarchia szempontjából mindig előkelő helyen álltak a gyógyszerészek. Házaikban általában megtalálható volt egy laboratórium és az officina, amely gyógyszerértékként is működött.

A gyógyszerek és gyógyszerterek tekintetében elmondható, hogy a 16. században még nem beszélhetünk gyógyszerterekről, létrehozásukra törekvés a 17. századtól mutatkozott. 1589 és 1591 között a szerző egy sok éve szolgáló gyógyszerész nevét emeli ki, aki nem más volt, mint Ambrosius Hyppolitus. A gyógyszerészek jelentős többsége patika hiányában az orvosságokat főként nagyobb ládáknak őrizte. A gyógyszereket, a főzetekhez és sebekhez szükséges alapanyagokat rendszerint külföldről szereztek be a patikusok. A források egy 1650-ben dolgozó gyógyszerészt említnek, aki Bécsben és Eperjesen is 91 tételt vásárolt egy bizonyos Johannes Weber nevű bécsi gyógyszerésztől.

Az orvosok által felírt készítményeket a gyulafehérvári patikában készítették el. Amennyiben nem tudtak megfelelő készítményt készíteni, sokszor a kereskedőket is felkeresték, akik gyakorta árultak különféle orvosságokat. Bethlen Gábor fejedelem fekélyeire is a kereskedők által árult nádméz és fahéjat vásárolták meg, amelyből fürdővizet készítettek. A különböző déli gyümölcsöket és fűszereket magas árak miatt főként orvosi célból vásárolták meg a patikusok a kereskedőktől. 1627-ből Csanádi István kolozsvári kereskedőről vannak adatok, aki a fejedelem részére különböző patikaszerkeket szerzett be. A források szerint koponyaolajat, mazsolát és cinnamagot, feketehunyor-kivonatot, mandula- és ánizsolajba kevert kénvirágot vásárolt.

Az Ásványvizek című fejezetben a gyógyítás egy másik lehetséges megoldását tárja elénk Kovács András. A gyógyítások egyik legelterjedtebb formája volt az ivókúra. I. Rákóczi Györgynek Laposról szállítottak kezdetben egy szekér savanyúvizet, majd ezt követően Kémendrőről és Vargyasról is folyamatosan szállítottak. Az ásványvizet fürdésre és ivásra is egyaránt használták, gyógyító hatásai miatt. A fejedelemasszonyok is gyakran megfordultak egy-egy fürdőben gyógykezelés céljából. A fürdőket mindig nagy körültekintéssel választották ki a fejedelem és felesége részére. Előfordult, hogy három koldust küldtek a fürdőbe azért, hogy megbizonyosodjanak a víz gyógyító erejéről. 1629 júliusában Mező Istvánnét küldték el előre a magyarzombori fürdőbe, hogy lássák, használ-e a gyógyvíz az ugyanabban a betegségben szenvedő asszonynak. A fejezetből kiderül, hogy gyakran ezüstöt adagoltak a gyógyvízbe, hogy fokozzák annak hatását.

A kötet utolsó fejezeteként a fejedelem betegségeiről olvashatunk. A fejedelem betegségeiről korabeli források csak csekély számban maradtak fent. Fulladásos rohamok gyötörték, majd vízbetegségéből eredően kezdett dagadni a lába és alteste egyaránt. Betegségei következtében hordszékbe kényszerült. A betegségeit a téli utazások során szerzett meghűlések okozhatták. Légúti panaszait a szerző az utazásokkal indokolta. Utoljára pedig Rákóczi György levelezéseit vizsgálta meg, amelyből szintén a betegségekre utaló részleteket osztja meg az olvasóval.

A kötet második része egy adatgyűjteményt tartalmaz, amelyben név szerint bemutatja Kovács András a számadáskönyvekben található orvosokat, akik megfordultak az erdélyi

fejedelmek udvarában. Emellett a borbélyokról is részletes leírást olvashatunk. Az adatgyűjtemény ezen kívül magába foglalja a fejedelmi orvos szállásának leírását és a gyulafehérvári gyógyszerertár leltárát is. Az adatgyűjtemény bemutatását egy részletes képi illusztrációval még érdekesebbé teszi a szerző.

A gyógyszerészcsaládba született, patikákban nevelkedett művészettörténész szerző levéltári kutatásainak eredménye, gyermek- és ifjúkorának varázslatos világa iránti nosztalgijának a lenyomata ez a kötet, amely az erdélyi fejedelmi udvar gyógyítással foglalkozó személyzetét mutatja be. Európa-szerte ismert egyetemeken végzett doktorokra, orvos emberekre és orvos asszonyokra, feredősökre és gyógyszerészekre, azonkívül a gyógyítás eszközeire: gyógyvizekre és gyógyszerekre, valamint a gyulafehérvári fejedelmi patikára vonatkozó adatok keretében törekszik megvilágítani Bethlen Gábor fejedelem és majdani utóda, I. Rákóczi György betegségeinek és halálának körülményeit.